

ПУБЛІКАЦІЇ

Олена Вдовина
(Київ)

ЕСХАТОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА У "СЛОВІ В НЕДІЛЮ ПРО ЛАЗАРЯ І БАГАЧА" ТЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА

Авторка вводить в обіг "Слово в неділю про Лазаря і багача" Т. Прокоповича у власному перекладі й пропонує розглянути цей твір під кутом зору есхатологічної проблематики.

Теофан Прокопович розглядає три типи мук, засуджує погляди Орігена і доводить неунікненність вічних мук.

Переклад здійснено за виданням: *Прокопович Теофан. Слово о любви к богу.*— Христианские чтения. — Ч. XXIV. — 1826. — С. 175 — 197.

Слово в неділю про Лазаря і багача

...Змилуйся, отче Аврааме, надо мною, і пошли мені Лазаря, — нехай умочить у воду кінця свого пальця, і мого язика прохолодить, бо я мучуся в полум'ї цім! (Лк. 16, 24)

Святі Отці й великі Вчителі святої Церкви кажуть, що про пекло слід розмірковувати так само, як і про небо, тільки навпаки (протилежним чином). Чому, коли Оріген почав, було, вводити ту єресь, що колись повинен настати кінець пеклові через безмірне, як він казав, милосердя Боже, то найсильніше був спростований такою відповіддю: царству небесному немає кінця, отже, також і пекельним мукам. Тому-то як св. Апостол, спробувавши тих райських утіх, каже про них: *Чого око не бачило й вухо не чуло, і що на серце людині не впало, те Бог приготував був тим, хто любить Його* (1 Кор. 2, 9), так, без сумніву, слід говорити й про пекельні муки. З цієї причини я мав би облишити намір описувати пекло, бо для такої великої речі не вистачить ні часу, ні слів. Та оскільки сама предвічна Премудрість, Спаситель наш, окремими місцями свого Євангелія веде нас до роздумів про пекло, знаючи, що це нам корисне для порятунку, то я вчиню подібно до тих людей, які, приїжджаючи до нас із якихсь віддалених заморських країв і бажаючи представити нашим очам особливості тієї землі, привозять по декілька яких-небудь її плодів.

Отже, не вдаючися в подробиці сьогоденного Євангелія, я коротко змалюю три роди пекельних мук, через які можна буде уявити й багато інших.

Перша мука та, на яку вказує сам осуджений багач: *...Змилуйся, отче Аврааме, надо мною, і пошли мені Лазаря, — нехай умочить у воду кінця свого пальця, і мого язика прохолодить, бо я мучуся в полум'ї цім!* Чи потрібно тут багато говорити! Чи є людина, якій треба було б пояснювати, якого болю завдає вогонь, не кажу вогонь пекельний, але наш, звичайний? Все, що тільки отримує назву від вогню, ми вважаємо найшкідливішою річчю. Якою важкою є лихоманка! Якими неприборкуваними звірями є наші природні пристрасті, схожі з вогнем! Яких жахів не чинить гнів! Чого не вчиняє плотське кохання! Що ж сказати про сам вогонь? Ті, котрі тільки ходять поблизу вогню, сохнуть, чахнуть і мають нестачу тілесної вологи; тому-то пекарі, повари, ковалі бувають більш спрагли, ніж голодні. Вогнем караються найбільші гріхи богохульників, святотатців, еретиків. Вогонь з давніх-давен вважається найважчим катуванням. Сам всемогутній Бог, коли хоче показати Себе дуже розгніваним, використовує вогонь. Вогнем спалив Він Содом, вогнем переміг війська скитів під Константинополем. Він святого Іллю за чисту ревність його серця й для вияву справедливого й великого гніву його на грішників, посадив на вогненну колісницю. А й справді, якщо звернемо увагу на саму властивість вогню, то зауважимо, що він є

найсильнішою річчю. Інші стихії або не скоро, або не зовсім псують речі, а вогонь, до чого не торкнеться, все перетворює в ніщо. Також інші знаряддя катувань потребують, щоб їм задавали певний напрям, а вогонь сам проходить і поглинає тіло. Але навіщо гаяти на це час? Хіба ми шукаємо доводів якійсь незнаній речі? Вона й без того цілком зрозуміла тому, хто добре знає, якого болю, якої жорстокої муки завдає вогонь. То чи ж ми описали вогонь пекельний, описавши наш простий? "Яке невідповідне порівняння, – каже святий Золотоуст. – Якщо цей вогонь і це полум'я завдає найжорстокіших мук, то людська мова не здатна виразити того вогню". Святий Макарій, розмірковуючи про пекельний вогонь, без суворого посту ввесь зоохся. Один святий інок, розмірковуючи про пекельний вогонь, плакав без упину. Роздуми про пекельний вогонь витворили багатьох пустельників і мучеників. Той отримав деяке досконале поняття про пекельний вогонь, хто твердив, що наш вогонь настільки подібний до пекельного, наскільки намальований на картині подібний до нашого. Для нього достатньо й того виправдання, що він приготований не для людей з грубої матерії, але для істот нематеріальних, для злих духів. *Ідіть ви від Мене, прокляті, у вічний огонь, що дияволу та його посланцям приготований* (Мт. 25, 41) Та коли вогонь ще тільки розпалюють! Нещасний сьогоднішній багач просить у святого Авраама хоч трохи прохолоди, й то тільки на язик, який, мабуть, був найбільш опалений. І що йому у відповідь? ...*Згадай, сину, що ти вже прийняв за життя свого добре своє...* (Лк. 16, 15). Хтось може гадати, що ці слова принесли осудженому деяку потіху й полегшення.

Друга мука – це неначе інший вогонь, і якщо не сильніший від першого, то без сумніву й не слабший. Багачеві було б легше, якби св. Авраам уразив його громом, ніж дав йому таку відповідь. "Ти пригадуєш мені, святий Аврааме, мою колишню розкіш. Я вимушений згадувати, з якого високого місця я впав так глибоко! Не досить того, що я вкинений до такого місця, треба знати ще й те, яким чином випустив я з рук щастя. Важко це пригадувати! Цей спогад – то черв невмирущий. Добре згадувати твоєму Лазареві, що він після таких короткочасних бід досягнув такого великого блаженства, а мені важко й подумати, що я такою нікчемною, непостійною і скороминущою солодкістю гріхів заслужив тільки гіркий і вічний стан. Добре згадувати Лазареві про ту бідність, коли він потребував і малої крихти хліба, та після якої увійшов у таку багату вітчизну; а мені жодної потіхи немає згадувати ті щоденні бенкети, за які тепер не отримую ні краплини води, щоб охолодити мій опалений язик!" Це мовиться не для красного слівця, але немовби ми самі чули з уст осудженого багача. "На покару свою він залишається при своєму розумі та при своїй пам'яті", – каже св. Григорій (Бесіда 40 на Луку). Безперечно, що як солодко пам'ятати про минулі пригнічення й горе, так після закінчення щастя боляче згадувати минуле благоденство. На мою думку, не було нічого важчого тим кірам, велисаріям, мавриціям, баязетам, як інколи згадувати свої попередні успіхи, достоїнства й переваги. Роз'яснювачі Святого Письма кажуть, що правосудний Бог приєднав до покарання Адама й те, що, вигнавши його з Раю, оселив неподалік від нього, щоб жива згадка про минулий добробут невпинно його засмучувало. Народ ізраїльський, перебуваючи у вавилонському полоні, на що найбільше нарікав, на що жалівся? Не на окупи, не на рабську працю: *Над річками Вавилонськими, – там ми сиділи та й плакали, коли згадували про Сіон!* (Пс. 136, 1). Якою жажливою має бути пам'ять для осуджених! Важко пригадувати чисті й навіть священні утіхи, які були в Єрусалимі; а як згадувати прокляті гріховні втіхи, які гнівили Бога! Боляче згадувати обряди й пісні сіонських свят; якою ж мукою має бути осквернена гріхом совість, яка невпинно представлятиме нашим очам, мов якісь чудовиська, ті сороміцькі таємниці, ті місця, часи й осіб, в яких і з якими ми мали ганебні стосунки! Осуджені будуть проклинати день, коли вони народилися на світ, коли грішили. Св. Макарій Єгипетський, чуючи про важкість пекельних мук, вигукнув: "Горе тому дневі, якого людина переступила Божі заповіді!" Та все це було б трохи легшим, якби не третя мука, як деяка печать, не запечатувала згаданої другої.

Третя мука, третє найжорстокіше випробування – це щось таке, що назвати, чому дати належну назву неможливо. Що ж це? *А крім того всього* (каже далі Авраам), *поміж нами та вами велика безодня поставлена, так що ті, хто хоче, переходити не можуть ізвідси до вас, ані не переходять ізвідти до нас* (Лк. 16, 26). Св. Йоанн Золотоуст і св. Амвросій під цією великою безоднею розуміють незмінний Божий присуд, саму вічність пекельних мук. Якщо це так, у чому не можна сумніватися, то чи можна винайти муку, більшу від цієї? Залежно від часу, і м'яке стає твердим, і солодке гірким. Якби кому було наказано на найм'якшому ліжку при всіх мислимих задоволеннях лежати цілий рік, він відкріся б від цього щастя й просив би найбіднішого стану. Та якщо було б наказано лежати сто років, не на ліжку, а на плиті? Нехай кожен подумає про це. Важко буде – і хто цього не знає – важко буде горіти у вогні й не згорати! Важко мучитися совістю через минулі гріхи й не замучитися до кінця; пам'ятати про гріхи й не забути їх! Істинно справедливо сказав хтось: "Немає блага, окрім вічного; немає зла, окрім вічного". Тиверій Кесар засудив одного злочинця до довічного ув'язнення, а той, просидівши тридцять років і знудившись самим життям, просив у Кесаря помилування, та Кесар звелів йому відповісти: "Я ще гніваюся". Минуть мільйони мільйонів років, а до слуху нещасних в'язнів долинатимуть слова: "Я ще гніваюся". Зіб'ються з ліку віків найметкіші ангельські уми, а осуджені забудуть, чи був колись початок їхніх мук, але від правосуддя Божого не почують нічого іншого, окрім: "Я ще гніваюся, Я ще гніваюся". О, заради Бога! Доки ж триватиме цей гнів? Доти, доки Бог буде Богом.

"Чи це можливо (так, може, багато хто мріє в своїх думках), чи це можливо? А незмірне, невичерпне милосердя Боже? Як це, як?" Богохульний язик, еретичні уста. Хіба не знаєте, що саме за цю думку св. Церква прокляла Орігена? Був час милосердя, настав час правосуддя. Як милосердя може називатися вічним: *Твоя милість, о Господи, вічна...* (Пс. 137, 8), так вічним має бути і правосуддя: *Правда Його пробуває навіки!* (Пс. 111, 3) Було вічне милосердя, за дочасне покаяння відпускати вічний осуд. "Та коли попросить помилування велика кількість осуджених, то неможливо, щоб не пом'якшилося серце Боже". Зовсім ні. Розповідають про мідного вола чоловіка на ймення Фаларид, що коли в ньому зачиняли людину на спалення, то з нього чулося худоб'яче ревіння, а не людський голос. Так і крики засуджених будуть [звучати як] мерзенні хули на святих, на ангелів, на Матір Божу, на самого Бога. "Та при всьому тому, предвічний Отець має батьківське серце; чи вистачить Йому твердості дивитися на таку велику загибель свого творіння?" Вистачило Йому твердості дивитися на зневагу, на рани, на ганебну хресну смерть Сина свого; стане Йому твердості дивитися й на муки ворогів своїх. Ще буде радіти й посміюватися загибелі грішників: *Бо кликала я, та відмовились ви... Тож у вашім нещасті сміятися буду і я, насміхатися буду, як прийде ваш страх...* (Пр. 1, 24 – 26). Що ж далі? *Це бачить безбожний та гнівається, скрегоче зубами своїми та тане... Бажання безбожних загине!* (Пс. 111, 10). Від цього Сам Бог нехай визволить нас своєю божественною допомогою і вчинить учасниками зі святим Лазарем невимовних утіх небесних, де б ми, спочиваючи на лоні святих Авраама, Ісаака, Якова, насолоджувалися вічною радістю. Про це Тобі, безконечна Любове, Боже, в Тройці Святій єдиний, приносимо недостойну молитву нашу, Тобі вклоняючись, Тебе прославляючи й благословляючи серцем і вустами. Амінь.¹

¹ Теофан Прокопович один з улюблених письменників-філософів і богословів Григорія Сковороди. Переклад О.Вдовиної не лише повертає до подальшого духовного життя його повчання, але й ще одним штрихом допомагає глибше пізнавати Г. Сковороду та його світогляд. – ред. М.К.